

ТВОРЧИСТЬ І ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ: ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ

THE CREATIVITY AND THE ARTIFICIAL INTELLIGENCE: RELATIONSHIP PROBLEMS

Сабура С.О.,
здобувач кафедри права інтелектуальної
та патентної юстиції

Національний університет «Одеська юридична академія»

В епоху високих технологічних змін постає питання правового врегулювання результатів та процесів зі створення інтелектуальних «продуктів» за допомогою штучного інтелекту. Важливим стає питання захисту та настання відповідальності за порушення авторських прав, які можуть виникнути за участі штучного інтелекту. Важливим є необхідність окреслення на законодавчому рівні межі, що надають можливості визначити осіб та джерела творчої діяльності, що можуть прирівнюватися до кола суб'єктів творчої діяльності.

Основними питаннями стає необхідність визначення ролі штучного інтелекту в системі суб'єктів інтелектуальної діяльності. Одразу постає важливе питання, кого вважати власником результату творчої діяльності, що створений саме штучним інтелектом, адже законодавство ще не встигло адаптуватися під всіх суб'єктів творчої діяльності та надати точне визначення кола осіб, що стане власником таких результатів. Існує декілька припущень, яким чином визначити коло осіб, які стануть суб'єктами права власності на результати творчої діяльності штучного інтелекту, яке відбувається без втручання людини на момент створення об'єкту інтелектуальної власності.

Автор-розробник, сама програма чи користувач, який таку програму придбав і за допомогою неї створив новий інтелектуальний продукт претендують на статус власника прав на результати творчої діяльності.

З'являється досить закономірна необхідність розглядати такі питання на міжнародному рівні, щоб кожна країна змогла адаптувати такий нормативний досвід та адаптувати для свого національного законодавства.

Поява такого феномену, як «електронна особа», яка має права та обов'язки не може не додати додаткових запитань, щодо необхідності закріплення та детального врегулювання правовідносин, які виникають за участю таких «електронних осіб» на глобальному рівні.

Традиційно прийнято розумовою діяльністю вважати наявність у суб'єкта такої діяльності фізичних органів та почуттів, але, як доказує дійсність, людство вже стикається із незвичними формами розуму та має задуматись про юридичні наслідки інтелектуальної діяльності нових «розумних» суб'єктів та «електронних осіб», адже наявність прогалів в сфері регулювання може привести до порушення прав інших осіб.

Ключові слова: штучний інтелект, «електронна особа», технології, суб'єкт права, технології, творчість.

Traditionally, mental activity is considered to be the presence of physical organs and senses in a subject of such activity, but, as reality proves, humanity is already faced with unusual forms of mind and has to think about the legal consequences of creating new "smart" subjects and "electronic persons", because the presence of gaps in areas of regulation.

The main issues are the need to determine the role of artificial intelligence in the system of subjects of intellectual activity. An important question immediately arises, who is considered the owner of the result of creative activity, created precisely by artificial intelligence, because the legislation did not have time to adapt to all subjects of creative activity and provide an accurate definition of the circle of persons, will become the owner of such results.

There are several assumptions on how to determine the circle of persons who will become the subjects of ownership of the results of the creative activity of artificial intelligence, which occurs without human intervention at the time of creation of the intellectual property object.

The author-developer, the program itself or the user who purchased such a program and with the help of it created a new intellectual product, claim the status of the owner of the rights to the results of creative activity.

There is a fairly legitimate need to consider such issues at the international level so that each country can adapt such regulatory experience and adapt it to its national legislation.

The emergence of such a phenomenon as an "electronic person", which has rights and obligations, cannot but add additional questions about the need to consolidate and detailed settlement of legal relations arising with the participation of such "electronic persons" at the global level.

Traditionally, mental activity is considered to be the presence of physical organs and senses in the subject of such activity, but, as reality proves, humanity is already faced with unusual forms of mind and has to think about the legal consequences of the intellectual activity of new "smart" subjects and "electronic persons", because the presence of gaps in the field of regulation can lead to the violation of the rights of others.

Key words: the artificial intelligence, the "electronic person", the technology, subject of law, the creativity.

Постановка проблеми. Враховуючи швидкі темпи розвитку цифровізації та використання штучного інтелекту, можливо спрогнозувати в подальшому виокремлення у праві інтелектуальної власності ще одного типу правовідносин, інтелектуального, але штучного характеру, який буде передбачати створення об'єктів права інтелектуальної власності штучним інтелектом. При цьому досить спірним буде розуміння творчого характеру такого процесу створення. В епоху постмодерну процес створення нових соціальних і культурних форм суттєво модифікується і пропонує значно більшу кількість та різноманітність форм. В новому цифровому, інформаційному просторі створюються раніше невідомі форми культурного самовираження людини, зокрема, віртуальна реальність, кібер-простір, цифрова культура, тощо [1]. Разом з тим, цей процес творчої діяльності людини стає суттєво пов'язаним з діяльністю штучного інтелекту, що призводить в кінцевому рахунку до актуалізації питання про нормування таких відносин.

Стан дослідження. Концептуальні засади регулювання штучного інтелекту, визначення його правової природи і сутності протягом останнього часу активно обговорюються у вітчизняній цивілістиці і інших галузевих науках. Так, цим питанням приділяють увагу у своїх працях Дж. Маккраті, П.М. Морхат, В.В. Костенко, О.В. Костенко, П.П. Баранов, В.А. Шестак, С.О. Харитонов, О.І. Харитонova, А.Г. Волеводз, К.Г. Некіт, І. Томаров та ін. Однак досі немає єдиного комплексного дослідження стосовно кваліфікації результатів «творчості» штучного інтелекту.

Метою статті є аналіз таких результатів і можливість чи неможливість віднесення їх до результатів творчої діяльності, і отже, об'єктів прав інтелектуальної власності.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Творча діяльність завжди вказує саме на новизну результату діяльності, тоді як словосполучення «інтелектуальна діяльність» підкреслює спосіб здійснення – раціональні, логічні умови, а тому визначення всіх результатів твор-

чої діяльності через поняття результатів інтелектуальної діяльності є термінологічно неточним [2, с. 22]. Наразі під інтелектуальною діяльністю розуміють свідому, раціональну, осмислену діяльність саме людини шляхом використання розуму, результатом якої є дослідження законів природи, створення творів науки, літератури, мистецтва, здійснення осмисленої практичної діяльності в різних сферах суспільного життя. Тож, інтелектуальна діяльність людини передбачає здійснення саме розумової раціональної діяльності, що в більшості випадків передбачає і творчу діяльність [3, с. 27], але як ми вже зазначали, не завжди. Разом з тим, коли мова йде про штучну інтелектуальну діяльність, то звичайно ж виникає питання – чи можна вважати її творчою?

Як зазначають Костенко О.В., Костенко В. В. «технології зі штучним інтелектом і пристрої Інтернету речей фактично є новою науково-технічною революцією, що створює, так би мовити, інформаційно-технологічну капсулу, в якій незабаром буде існувати людство» [4, с. 159] і, ясна річ, таке існування буде потребувати оновлення нормативно-правового регулювання.

В площині права інтелектуальної власності штучний інтелект розглядається багатьма науковцями, як нове джерело творчості, джерело, яке здатне продукувати нові результати [5, с. 146]. Протягом довгого часу програми були лише інструментом, що допомагає автору створити твір. Однак з розвитком машинного навчання штучний інтелект навчився продукувати найрізноманітніші результати: зображення, відео, музику, дизайн. Так як результат, отриманий штучним інтелектом, може бути потенційно охороноздатним, в доктрині обговорюється питання про те, за ким слід визнати права на результати, створені штучним інтелектом без втручання людини. В якості рішень запропоновані наступні варіанти:

1. Визнати в якості правовласника: а) автора-розробника або іншого власника авторських прав програми; б) саму програму, засновану на штучному інтелекті; с) користувача.

2. Вважати результати, створені програмою самостійно, без втручання людини, неохороноздатними.

Сьогодні досить часто лунає думка щодо доцільності внесення деяких змін до законодавства про інтелектуальну власність таким чином, щоб за юнітом штучного інтелекту могли визнаватися права на створювані ним твори або винаходи. П.М. Морхат, як приклад розглядає досвід Японії, в якій у 2016 році був затверджений документ «Стратегічна програма з інтелектуальної власності 2016» [6, с. 79]. Стратегічна програма Японії з інтелектуальної власності 2016 року побудована на 4 основних концепціях, перша з яких називається «Просування інновацій в області інтелектуальної власності для Четвертої промислової революції» і включає в себе «створення системи інтелектуальної власності нового покоління, адаптованої до діджиталізації («Цифровізації») і мережному взаємодії». Означена концепція передбачає, зокрема, необхідність створення нової системи авторського права, а також вивчення характеру захисту відповідно до права інтелектуальної власності нових інформаційних товарів, таких, як твори, що створюються юнітом штучного інтелекту незалежно від людини [7, с. 117].

У правознавстві, зокрема, П.М. Морхатом, штучний інтелект розкривається як повністю або частково автономна самоорганізуюча (само організована) комп'ютерно-апаратно-програмна віртуальна або кіберфізична, в тому числі біокібернетична, система, наділена/володіє здібностями і можливостями мислити, самоорганізуватись, навчатись, самостійно приймати рішення тощо [8, с. 69].

Треба сказати, що перше визначення «Штучний Інтелект» у науковий обіг ввів Дж. Маккраті із Стенфордського університету ще у другій половині ХХ ст., і сьогодні під штучним інтелектом в цілому фахівцями розуміється

модельовання процесів людського інтелекту за допомогою машин, комп'ютерних систем, яке включає в себе навчання (отримання інформації та правила її використання), міркування (використання правил для досягнення приблизних або певних висновків) і самокорекцію [9].

У документах European Civil Law Rules on Robotics та Costofnon-Europe intro botic sandartificial intelligence не наведено точної дефініції штучного інтелекту, що пов'язано з існуванням різних видів роботів. У зв'язку з цим до вивчення останніх потрібно підходити казуїстично, розглядаючи кожну роботизовану систему окремо. Подібну позицію з ними займають і американські дослідники. У їхньому середовищі популярною є розподіл штучного інтелекту на чотири типи [10]. Щоб виявити передумови до наділення штучного інтелекту правосуб'єктністю, деякі дослідники звертаються до «Чистого вчення про право» Г. Кельзена, за яким суб'єкт права виступає як індивідуалізована єдність сукупності правових норм, що встановлюють юридичні обов'язки і суб'єктивні права, які мають своїм змістом певну поведінку. Суб'єкт права – не природна реальність, а конструкція, створювана для опису юридично значимих фактичних складів [11, с. 219]. У зв'язку з цим, на їхню думку, з'являється можливість сформулювати поняття «електронна особа» і надалі розглядати її як суб'єкт права, оскільки остання є за своєю сутністю сукупністю юридичних обов'язків і прав, змістом яких можуть визнаватися і дії штучного інтелекту. Такий підхід дає можливість визначати «електронну особу» як носія штучного інтелекту (будь-то машина, робот, програма), що володіє розумом, аналогічним людському, здатністю приймати усвідомлені і не засновані на закладеному творцем такої машини, робота, програми алгоритмі рішення і в силу цього наділеної певними правами і обов'язками [12]. Сьогодні поширеною є позиція у відповідності до якої штучний інтелект за аналогією з тваринами може розглядатися як суб'єкт права, але правосуб'єктність його передбачає тільки правоздатність, але не у комплексі з дієздатністю [13]. Є.О. Харитонов та О.І. Харитонова пропонують визнати роботів зі штучним інтелектом квазі-юридичною особою, а до переліку видів правосуб'єктності юридичної особи включити також «кіберздатність» (здатність бути активним учасником відносин у ІТ-сфері). При цьому, на думку науковців кіберздатність може реалізовуватися за допомогою не лише правочинів, а й юридичних вчинків [14].

Разом з тим, ми повинні пам'ятати, що І. Маск свого часу наголошував на екзистенційній загрозі людству від штучного інтелекту і необхідності якнайшвидше впровадити функціонування штучного інтелекту [15], залишаючи відповідальність за дії штучного інтелекту за людиною. Таку позицію підтримують багато відомих науковців світу. Пропозиції щодо використання терміна «електронна особа» і щодо наділення її правосуб'єктністю все частіше звучать в Європейському Союзі.

Дослідження правосуб'єктності штучного інтелекту та охороноздатності результатів його діяльності не є предметом дослідження запропонованої дисертації, однак, говорячи про творчість, як складову діяльності щодо створення об'єктів права інтелектуальної власності, ми не могли оминати ці питання. Адже порівняльний аналіз класичного розуміння творчості і новітніх її трактувань дадуть можливість розкрити динаміку розуміння творчості як з філософської, психологічної, наукознавчої точки зору, так і з доктринальних правових позицій. Це своєю чергою надасть можливість обґрунтувати ті зміни, які назрівають і очікують на свою реалізацію в національному праві загалом і праві інтелектуальної власності зокрема.

Загалом у європейській традиції феномен творчості пов'язується із розумінням його як конструктивної діяльності, яка спрямована на створення нового, «фокусує увагу на когнітивному аспекті (І. Кант, Ф. Шелл

лінг). Як інтелектуальний феномен творчість розуміється Н. Гартманом, Е. Гуссерлем, А. Вайтхедом та ін. Як екзистенційний феномен, котрий визначає свободу особистості, творчість тлумачиться К.Юнгом, Е.Кассіроном, Ж. Сартром, Е. Мунье, М. Бердяєвим та ін. Як соціальний феномен і як цілеспрямований процес творчість досліджується у працях А. Шопенгауера, Ф. Ніцше, Ж. Сореля» [16, с. 138].

Треба зазначити, що підхід до творчості як до процесу, в результаті якого створюється нове, в європейській культурі мав місце ще у Платона. Платон вважав, що творчість являє собою здатність людини створювати нове, унікальне. У діалозі «Пір» він писав: «Творчість – поняття широке. Все, що викликає перехід з небуття в буття, – творчість, і, отже, створення будь-яких творів мистецтва і ремесла можна назвати творчістю, а всіх тих, що їх створили – творцями» [17, с. 115]. Досить цікавим є використання Платоном в тексті діалогу «Держава» поняття не лише «поет», а і «поет, що наслідує». І, що цікаво, вже у XIX – XX століттях з новою силою розпочалися обговорення творчості у мистецтві, яке наслідує і яке творить [18, с. 47].

Л.Виготський не обмежуючись предметним світом, який створюється в результаті творчого процесу, творчо називав таку діяльність людини, яка створює щось нове, – однаково, чи буде результатом творчої діяльності будь-яка річ зовнішнього світу, чи побудови розуму або почуття, які живуть та виявляються у самій людині. «Творчість насправді існує не тільки там, де вона виробляє значні історичні твори, але й там, де людина уявляє, комбінує, змінює і створює щось нове, якою б частинкою не здавалось це нове порівняно з творіннями геніїв» [19, с. 4]. Як зазначав Л.Виготський, творчість – вид людської діяльності, який характеризується особливими ознаками, а саме: наявністю протиріч, проблемної ситуації, соціальною та особистісною значимістю, прогресивністю творчості, наявністю об'єктивних передумов для творчості, новизною та оригінальністю процесу або результату діяльності.

Я. Пономарьов розглядає творчий акт як такий, що є включеним в інтелектуальну діяльність, і розробляє теорію творчості в руслі рефлексивної психології мислення. Він виділяв у творчій діяльності емпіричний тип та діяльнісно-перетворюючий. Сутність творчості для Я. Пономарьова зводиться до інтелектуальної активності та сенситивності, до побічних продуктів діяльності. Такими продуктами є дещо нове та незвичайне. Творчість – це механізм розвитку матерії, утворення її нових форм. Я. Пономарьов узагальнено розкривав сутність поняття «творчості», визначав її як «механізм розвитку», причому зазначаючи, що критерій творчості виступає як критерій розвитку, а новизна не є вирішальним критерієм, який визначає таку діяльність [20, с. 9]. На думку Я. Пономарьова, творчість – це механізм розвитку матерії, утворення її нових форм. Це визначення можна вважати достатньо розширеним, під яке підпадає і діяльність штучного інтелекту.

На думку Р. Еннана, творчість – це процес людської діяльності, що створює якісно нові матеріальні та духовні цінності. При цьому види творчості визначаються характером творчої діяльності (творчість винахідника, організатора, наукова, художня творчість). Як зазначає науковець, творчий характер може бути притаманний будь-якій діяльності та може проявлятися як у духовному, так і в матеріальному виробництві. Разом з тим, Р. Еннан звертає увагу на те, що «у спеціальному значенні творча діяльність є не матеріально-виробничою, а духовною. Творчою є розумова (інтелектуальна) діяльність, яка завершується створенням нового, творчо самостійного результату у сфері науки, техніки, літератури, мистецтва» [21, с. 11].

Відповідно до концепції Р.Стернберга творча діяльність – це перетворення зовнішнього середовища. Вчений до основних ознак, які визначають творчу поведінку від-

носить інтелектуальні здібності, знання, стиль мовлення, психологічні особливості та мотивацію. Р. Стернберг визнає несвідоме в якості джерела творчої ідеї, цілеспрямованого пошуку та вважає за необхідне давати творцю право на помилку, розвиваючи у ньому схильність до ризику. Тому, на його думку, людина без права на помилку ніколи не стане творчою особистістю [22].

Як зазначає В.О. Холоденко, «творча активність суб'єкта складається з мотиваційного, афективного та поведінкового компонентів» [23, с. 87]. При цьому мотиваційний компонент у структурі досліджуваного поняття займає домінуюче місце. Це пов'язано з тим, що мотиви – це рушійна сила будь-якої діяльності особистості. Мотиваційний компонент відображає спрямованість людини на творчість, яка базується на потребі самовираження, самореалізації, а також сформованості та стійкості інтересу до пізнавальної творчої діяльності (як до процесу, так і до результату). Афективний компонент полягає у емоційній сприйнятливості особистості, а поведінковий компонент включає пізнавальні можливості суб'єкта, вольову регуляцію дій та результативність творчих процесів. «Когнітивне наповнення творчої активності виявляється в ініціативному пошуку особистістю нової інформації, шляхів та засобів самовираження, виході за межі завдання, здатності мислити образами, гнучкості мислителних процесів, здатності мислити нестандартно, неординарно вирішувати проблеми. Вольова організація особистості полягає у цілеспрямованості зусиль та наполегливості у доланні труднощів, витримці та володінні собою, довготривалій концентрації у процесі творчості та доведенні початкої справи до кінця. Результативність творчих процесів складають творча переробка інформації та усвідомлення особистісно значущого у процесі її інтерпретації, а також утворення продукту творчості» [24, с. 87]. Виходячи з вищезначеного, ми можемо стверджувати, що для штучного інтелекту ми навряд чи можемо застосувати наведені компоненти активності, а відтак вона не може визначатись як творча.

Творча активність не обов'язково повинна призводити до створення нового, суспільно вагомого. Головне, щоб продукт або процес творчості мав значення для розвитку особистості, адже суспільство розвивається завдяки розвитку кожної окремої особистості. Отже, творча діяльність, вагома для особистості, є вагомою і для суспільства. Творча активність – складова частина творчого потенціалу. Вона народжується у неповторному сплаві емоцій, інтелекту, волі, характерологічних особливостей особистості і є тим згустком енергії, що викликає до життя творчі потенції. Творча активність – це самообілізація, що спрямована на розкриття всіх сутнісних сил людини.

На думку О. Суценко, складові елементи творчої активності – інтелектуальна ініціатива, мотив, комунікативність – базуються на загальних та спеціальних здібностях і передбачають спеціальні вміння [25]. Л. Єрмолаєва-Томіна відносить до структури творчої активності такі основні компоненти творчості, як: самостійність вибору об'єкта мислення, вихід за межі завдання, перетворення завдання і стимулу [26].

Як зазначено Хьеллом Л. та Зиглером Д., «творчість – універсальна функція людини, яка веде до всіх форм самовираження» [27, с. 486]. Однак результатом такої активності можуть бути соціально значущі цінності в духовній або економічній сферах. Так, наприклад, визнані суспільством і державою авторські права розповсюджуються на наукові, літературні, драматичні, музичні, хореографічні, фотографічні, аудіовізуальні твори, твори архітектури, образотворчого і прикладного мистецтва, комп'ютерні програми, бази даних» [28, с. 70]. Науковиця робить висновок, що поняття «свобода творчості» може виступати і як принцип духовно-культурного життя демократичного суспільства, і як суб'єктивне право на творчу діяльність.

Як зазначає М. Ліпін, «творчість є інтегральною якістю будь-якої людської здібності, яка розвинена до загально-людського рівня. Там, де мислення відбувається поза творчістю, ми маємо справу саме з вузьким, оберненим мисленням, тобто з розсудковим інтелектом, що, як доводить уся історія класичної філософії, є недійсним мисленням. І, напевно, саме тому його здатна відтворювати навіть машина» [29, с. 88].

Висновки. Підсумовуючи проведені дослідження, слід зазначити, що проблема співвіднесення результатів

«творчості» штучного інтелекту з результатами інтелектуальної, творчої діяльності є досить складною і потребує, насамперед, встановлення правової сутності самого штучного інтелекту з відповіддю на питання про те, чи є він об'єктом, чи, можливо, у якихось своїх проявах – також і суб'єктом права.

Поки що, на даному етапі розвитку інформаційного суспільства, визнати штучний інтелект суб'єктом права не є можливим і необхідним, а отже і визнавати його суб'єктом творчості буде некоректно.

ЛІТЕРАТУРА

1. Єдність культури та особистості: феномен творчості. URL: <http://dSPACE.wunu.edu.ua/jspui/bitstream/316497/9455/1/m1-1.pdf>
2. Опарина М. В. Авторское право в системе интеллектуальной собственности и ответственность за нарушение авторских прав : дис... канд. юрид. наук : 12.00.03 / М. В. Опарина; Российский государственный институт интеллектуальной собственности. М., 2002. С. 153.
3. Вахонєва Т. Поняття права інтелектуальної власності та його складові. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2015. № 6. С. 24-32.
4. Правова відповідальність та ідентифікація суб'єктів і об'єктів зі штучним інтелектом (IOT). URL: http://lsej.org.ua/1_2020/39.pdf.
5. Войничанис Е.А., Семенова Е.В., Тюляев Г.С. Искусственный интеллект и право: вызовы и возможности самообучающихся алгоритмов. *Вестник ВГУ. Серия: Право*. 2018. № 4. С. 137-148.
6. Intellectual Property Strategic Program 2016. URL: https://www.kantei.go.jp/jp/singi/titeki2/kettei/chizaikeikaku20160509_e.pdf.
7. Морхат П.М. Искусственный интеллект: правовой взгляд. Москва: Буки Веди, 2017. С. 257.
8. Морхат П.М. Искусственный интеллект: правовой взгляд. Москва: Буки Веди, 2017. С. 257 (69 с.)
9. Dohn McCarthy, Marvin L. Minsky, Nathaniel Rochester and Claude E. Shannon A Proposal for the Dartmouth Summer Research Project on Artificial Intelligence. *AI Magazine*, 2006. Volume 27. Number 4 (2006). P. 12–14.
10. Hintze A. Understanding the Four Types of AI, from Reactive Robots to Self-aware Beings. Режим доступа: <https://theconversation.com/understanding-the-four-types-of-ai-from-reactive-robots-to-self-aware-beings-67616>.
11. Кельзен Г. Чистое учение о праве. (2-е издание, 1960) / пер. с нем. М.В. Антонова и С.В. Лёзова. Санкт-Петербург: Издательский дом «Алеф-Пресс», 2015. С. 542.
12. Баранов П.П. Правовое регулирование робототехники и искусственного интеллекта в России: некоторые подходы к решению проблемы. *Северо-Кавказский юридический вестник*, 2018. № 1. С. 39–45. URL: [file:///C:/Users/%D0%A1%D0%B2%D0%B5%D1%82%D0%B0/Downloads/pravovoe-regulirovanie-robototekhniki-i-iskusstvennogo-intellekta-v-rossii-nekotorye-podhody-k-resheniyu-problemy%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/%D0%A1%D0%B2%D0%B5%D1%82%D0%B0/Downloads/pravovoe-regulirovanie-robototekhniki-i-iskusstvennogo-intellekta-v-rossii-nekotorye-podhody-k-resheniyu-problemy%20(1).pdf).
13. Шестаков В.А., Волеводз А.Г. Современные потребности правового обеспечения искусственного интеллекта: взгляд из России. *Всероссийский криминологический журнал*. 2019. Т. 13, № 2. С. 197-206.
14. Харитонов Є.О., Харитонов О.І. До проблеми цивільної правособ'єктності роботів. *Інтернет речей: проблеми правового регулювання та впровадження*. Друга науково-практична конференція (м. Київ, 29 листопада 2018 р.). НТУУ «КПІ ім. Ігоря Сікорського» / упоряд. В.М. Фурашев, С.О. Дорогих. Київ: Вид-во «Політехніка», 2018. С. 42-46.
15. Musk E. We need to Regulate AI before 'it's too Late' Режим доступа: <http://thehill.com/policy/technology/342345-elon-musk-we-need-to-regulate-ai-before-its-too-late>.
16. Морщакова О. Єдність культури та особистості: феномен творчості. *Том перший. Культура. Методологія. Наука*. 2006. № 3. С. 138-147.
17. Платон. Собрание сочинений в четырех томах. Москва: Издательство «Мысль», 1993. Т. 2. С. 528.
18. Дианова В.М. Постмодернистская философия искусства: истоки и современность. Санкт-Петербург, 1999. С. 240.
19. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. URL: <https://xn--1-7sbgxiceh4abamk6d.xn--80acgfbs1azdqf.xn--p1ai/file/1e3f72bec064cf65aa12e22e6be4a8ae>.
20. Пономарев Я.А. Психология творчества и педагогика. Москва: Педагогика, 1976. С. 280.
21. Еннан Р. Загальні засади правового регулювання інтелектуальної, творчої діяльності. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2015. № 6. С. 10-23.
22. Tardif T., Sternberg R. What we know about creativity. *The nature of creativity*. 1988. P. 429-446.
23. Холоденко В.О. Сутність, зміст та структура творчої активності особистості. *Психолого-педагогічні науки*. 2013. № 1. С. 84-88.
24. Холоденко В.О. Сутність, зміст та структура творчої активності особистості. *Психолого-педагогічні науки*. 2013. № 1. С. 84-88.
25. Сущенко О. Г. Развитие творческой активности будущих учителей в учебной деятельности (на материалах дисциплин педагогического цикла): дисс. ... канд. пед. наук. Луганск, 1992. С. 145.
26. Ермолаева-Томина Л.Б. Исследование факторов, детерминирующих индивидуальные различия в проявлении творческой активности. Психология творчества. М.: Наука, 1990. С. 111-130.
27. Хьелл Ларри. Теории личности: основные положения, исследования и применение: Пер. с англ. / Л. Хьелл, Д. Зиглер. 2-е изд., испр. СПб; М.; Харьков: Питер, 1998. С. 608.
28. Бочарова Н.В. Значення конституційного забезпечення свободи творчості та права на результати творчої діяльності в умовах інформаційного суспільства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2014. Випуск 7. С. 69-72.
29. Ліпін М. Творчість та креативність: способи людського існування. *Вісник КНТЕУ*. 2019. № 1. С. 79-91.